

Ἡ διάπλαση τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου μέσω τῆς Θεολογίας: ἓνα tour d'horizon στὶς σελίδες τοῦ ὁμώνυμου περιοδικοῦ

Γεωργίου Ἰω. Ἀνδρουτσόπουλου*

I. Εἰσαγωγικά

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2018 εἶχα τὴ χαρὰ καὶ τὴν τιμὴ νὰ συμμετάσχω σὲ ἓνα διεπιστημονικὸ συνέδριο ποὺ διοργάνωσε τὸ Πρόγραμμα Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν «Θεολογία καὶ Κοινωνία» τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. καὶ μάλιστα σὲ μία συνεδρία, ἡ ὁποία ἔφερε, τύχη ἀγαθῇ, τὸ ὄνομα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Ράλλη, ποὺ ὑπῆρξε τόσο νομικὸς ὅσο καὶ κανονολόγος¹. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα θαρραλέο βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση νὰ πραγματωθεῖ ἡ ἀλληλοπεριχώρηση, γιὰ νὰ δανεισθῶ ἓναν θεολογικὸ ὅρο τῆς θεολογικῆς καὶ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀλληλοενοίκηση καὶ ἀλληλοσυσχέτιση τῆς Θεολογικῆς μὲ τὴ Νομικὴ Σχολή.

Ὡς συνέχεια ἐκείνης τῆς συνάντησης βλέπω τὴ σημερινή μου παρουσία ἐδῶ. Καὶ τοῦτο, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἀντικείμενο τῆς ἀνακοίνωσής μου ἀποτελεῖ ἡ διάπλαση τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ

* Ὁ Γεώργιος Ἰω. Ἀνδρουτσόπουλος εἶναι Ἀναπλ. Καθηγητὴς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Διευθυντὴς τοῦ Ἐργαστηρίου Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου καὶ σχέσεων Κράτους-Θρησκευμάτων τῆς ἰδίας Σχολῆς καὶ δικηγόρος.

1. Βλ. τὴ δημοσίευση τῆς σχετικῆς εἰσηγήσεως μὲ θέμα «Ἡ συσσωμάτωση τῆς ἐπικρατοῦσας Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν ἐλληνικὴ ἔννομη τάξη: θεοῖδρυτος ὀργανισμὸς ἢ νομικὸ πρόσωπο δημοσίου δικαίου;», *Νομοκανονικά* 1 (2018), σσ. 33-49.

κατ' ἀρχὴν τοὺς νομικούς, μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*, ποὺ συντάσσεται κατὰ κανόνα ἀπὸ θεολόγους. Τί ὀρίζεται ὁμῶς ὡς ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο καὶ ποιά ἡ σχέση του μὲ τὸ κανονικό;

II. Ἐννοιοδότηση Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου

Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀναστάσιο Χριστοφιλόπουλο, «Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον εἶναι σύνολο νομικῶν κανόνων ρυθμιζόντων ... τὴν διοργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰ μέλη της, τοὺς ἐκτὸς αὐτῆς, τὸ κράτος καὶ ἄλλας θρησκευτικὰς ἢ κοσμικὰς κοινότητας»². Ἔτσι, στὶς πηγές τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου καταλέγονται τόσο οἱ ἐκκλησιαστικῆς ὥς καὶ οἱ πολιτικῆς προελεύσεως. Κατὰ τοῦτο, τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο διαφέρει ἀπὸ τὸ Κανονικὸ Δίκαιο, περιεχόμενο τοῦ ὁποῦ ἀποτελοῦν μόνον οἱ ἐκκλησιαστικῆς προελεύσεως κανόνες ποὺ διέπουν τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο εἶναι εὐρύτερον ἀπὸ τὸ Κανονικὸ Δίκαιο, ἀφοῦ περιλαμβάνει καὶ ἐξετάζει τὸ σύνολο τῶν κανόνων δικαίου ποὺ ἀφοροῦν τὴν Ἐκκλησίαν ἀνεξαρτήτως προελεύσεώς τους³.

Πάντως, ὁ νομομαθὴς Γεώργιος Δυοβουνιώτης, στὸ μακρινὸ 1899, σημείωνε:

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον εὐρηται ἐν ἀντιφάσει πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι θρησκευτικὴ, ἡ οὐσία τοῦ Δικαίου εἶναι κοσμικὴ. Ἡ Ἐκκλησία διοικεῖται διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ θείου Πνεύματος, τὸ Δίκαιον παράγει ἀπλῶς ἀνθρωπίνην ἐξουσίαν. Ἡ Ἐκκλησία εὐνοεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἐν ᾗ ἀποκαλύπτεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ. Τὸ Δίκαιον εὐνοεῖ (καὶ πρέπει νὰ εὐνοῇ) τοὺς τύπους.

2. Βλ. Ἀν. Π. Χριστοφιλόπουλος, *Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, Ἀθήναι 1965 [φωτ. ἀνατ. 2005], § 2, σ. 11 *in fine*.

3. Βλ. Ἰω. Μ. Κονιδάρης, *Μαθήματα Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 2020 (μὲ τὴ συνεργασία Γ. Ἰ. Ανδρουτσόπουλου), § 1, σ. 51 *in fine*. Στὴ συνάφεια αὕτη, ἐπισημαίνεται ὅτι τὸ «Ἑλληνικὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο συνιστᾷ ἕναν ἰδιόμορφο (*sui generis*) κλάδο τοῦ δικαίου, διάφορο καὶ ἀνεξάρτητο τόσο τοῦ ἰδιωτικοῦ ὥς καὶ τοῦ δημοσίου δικαίου» (δ.π., σ. 53).

Καὶ κατέληγε μὲ τὴν ἀπορία:

Ἡ Ἐκκλησία δυνάμει τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς εἶναι ὁ λαὸς καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι ποτὲ δυνατὸν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ νὰ φέρῃ τύπους συντάξεως ἀνθρωπίνους (ἤτοι νομικούς;) ἢ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ νὰ ἐγκλείῃ ἐξουσίαν ἀνθρωπίνην (ἤτοι νομικήν;)⁴.

Κι ὅμως, ἀπὸ τῆ στιγμῇ ποὺ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἂν καὶ θεοῖδρυτος ὀργανισμὸς, βρίσκεται καὶ δρᾷ κατ' ἀρχὴν στὴν ἐδαφικὴ ἐπικράτεια, ἐν προκειμένῳ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο ρυθμίζει τὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἐκκλησία κατὰ συγκεκριμένο τρόπο, ἐπεμβαίνει δὲ νομοθετικῶς, περισσότερο ἢ λιγώτερο, καὶ στὰ τῆς ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης καὶ διοίκησης τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖο, πέρα ἀπὸ τοὺς Ἱεροὺς Κανόνες καὶ τὴν Ἱερὰ Παράδοση, περιλαμβάνει καὶ τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας ποὺ ἀφοροῦν, μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν⁵.

Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀπετέλεσε μάλιστα ἀντικείμενο ἐκτενοῦς μελέτης τοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, ἐνός «ρηξικέλευθου νομοκανονολόγου»⁶, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στὴ Θεολογία τὸ ἔτος 1940⁷, ὅπου, ἀναδεικνύοντας τὴν ἀλληλοπεριχώρηση τῶν δύο γνωστικῶν ἀντικειμένων, ἐπισημαίνονται, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ἑξῆς:

4. Βλ. Γ. Δουβουνιώτης, «Νομικὴ φύσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας (1899)», στό: Ν. Κουντουριώτης (ἐπιμ.), *Νέοι Πανδέκται. Πλήρης συλλογὴ τῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου μέχρι σήμερον γραφικῶν νομικῶν διατριβῶν*, ἐν Ἀθήναις 1906, σσ. 199-209, ἐδῶ σ. 199.

5. Πρβλ. Κ. Α. Βαβοῦσκος, *Ἐγχειρίδιον ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου*, ἐκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη ³1978, σ. 10, ὁ ὁποῖος διευκρινίζει ὅτι: «Κανονικὸν δίκαιον εἶναι τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τιθεμένων ἀναγκαστικῶν κανόνων πρὸς ρύθμισιν τῶν σχέσεων μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ πληρώματος αὐτῆς [...]. Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον εἶναι τὸ σύνολον τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ τῶν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας τιθεμένων κανόνων πρὸς ρύθμισιν τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰ διάφορα τμήματα τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἀνατολικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας [...] τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν σύνθεσιν, λειτουργίαν, διοίκησιν καὶ ἐν γένει δρᾶσιν τῶν διαφόρων ἐν Ἑλλάδι τμημάτων τῆς Ἀνατολικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας».

6. Βλ. Ἰω. Μ. Κονιδάρης, «Ἀμίλκας Ἀλιβιζάτος. Ἐνας ρηξικέλευθος νομοκανονολόγος», *Νομοκανονικά* 2 (2022), σσ. 17-29.

7. Βλ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτος, «Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 18, 1-2 (1940), σσ. 29-58.

Διὰ τοῦτο σήμερον δὲν ὑφίσταται διαφορὰ τις μεταξὺ τῶν ὄρων «Κανονικόν» καὶ «Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον», διότι οὐδέτερον τούτων δύναται νὰ ἐξετασθῇ μονομερῶς ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν κανόνων ἢ ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν ἐκκλησιαστικῶν (πολιτειακῶν) διατάξεων, καθ' ὅσον οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν δευτέρων καὶ αἱ δευτεराὶ ἀναγκαῖα τῶν πρώτων συμπληρώματα. Αἱ δευτεραὶ θὰ ἦσαν ἀκατανόηται ἄνευ τῶν πρώτων καὶ οὗτοι ἐν πολλοῖς ἀνεφάρμοστοι ἄνευ τῶν δευτέρων. Διὰ τοῦτο σήμερον «Κανονικόν» καὶ «Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον» εἶναι ὅροι σχεδὸν συνώνυμοι⁸.

Κατὰ τοῦτο, ἡ ἐνασχόληση τῆς Θεολογίας μὲ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο δὲν ἀποτελεῖ ἔκπληξη, ἀλλὰ «ὄφλημα δίκαιον» καὶ χρέος ἐπιστημονικόν. Ὡστόσο, ὁ βιβλιογραφικὸς ἀμητὸς μιᾶς ἐκατονταετίας εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀδύνατον νὰ χωρέσει σὲ μία σύντομη ἀνακοίνωση. Ἔτσι, ἡ ἀναφορά θὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐραnistικὴ καὶ –ἀφεύκτως– ἐλλειπτική.

III. Τεκμήρια συμβολῆς τῆς Θεολογίας στὴ διαμόρφωση τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου»

1. Πεδίο ἐπιστημονικοῦ διαλόγου

Κατ' ἀρχάς, ἡ πρώτη μελέτη ποὺ δημοσιεύεται στὴ Θεολογία ἀνήκει στὸν ἄρτι τότε ἐκλεγέντα, μὲ καταγωγή ἀπὸ τὴ Σίφνο, Μητροπολίτη Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως Πολύκαρπο [Συνοδινό]⁹, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται τὸ θέμα «Περὶ τῶν Ἱεροκηρύκων καὶ τοῦ θεσμοῦ αὐτῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος»¹⁰, ὅπου ἀναφέρεται, μεταξὺ ἄλλων, στὴ νομιμοποίηση τοῦ θεσμοῦ μὲ νόμο (ΨΜΖ') τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1878. Ἐπιχειρώντας μάλιστα νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐμφάνισή του, ἐπισημαίνει ὅτι «ὁ θεσμὸς οὗτος ἐγένετο, διότι οἱ ἐφημέριοι, πλὴν

8. Ἀμ. Ἀλιβιζάτος, ὁ.π., σσ. 31-32.

9. Περὶ αὐτοῦ, βλ. ἀντὶ ἄλλων Τ. Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ Ἀργυροκάστρου», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* Κ' (1950), σσ. 209-256, ἐδῶ σ. 255, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι ὁ Μητροπολίτης Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως Πολύκαρπος «ὡς συγγραφεύς, πλὴν τῶν πολυαρίθμων ἄρθρων τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου εἰς διάφορα περιοδικά, κατέλιπεν ἐνδιαφέροντα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου μελετήματα, ἃν καὶ δὲν φέρουν τὴν σφραγίδα τῆς αὐστηρεᾶς ἐπιστημονικότητος».

10. *Θεολογία* 1, 1 (1923), σσ. 7-17.

ολίγων ἐξαιρέσεων, ἥκιστα ἠδύναντο νὰ διδάσκωσι τὸν χριστιανικὸν λαὸν καὶ νὰ ὀδηγῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ καθήκοντος»¹¹. Στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐπανέρχεται συμπληρωματικῶς μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ καὶ μία δεκαετία ἀργότερα, τὸ ἔτος 1933¹².

Περαιτέρω, στὸ πλαίσιο τῆς προαγωγῆς ἀπὸ τὴ Θεολογία τοῦ ἐπιστημονικοῦ διαλόγου ἐντάσσεται ἡ μελέτη τοῦ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Μελετίου [Σακελλαροπούλου], τὸ ἔτος 1926, μὲ θέμα «Ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως τῶν Ἐπισκόπων ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου»¹³. Μὲ αὐτὴν ὁ συγγραφέας, γνωστὸς ἤδη καὶ γιὰ τὸ ὁγκῶδες ἔργο του ὑπὸ τὸν τίτλο Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον¹⁴, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναιρέσει ὁμοτίτλη σχεδὸνπραγματεία¹⁵ τοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου¹⁶, Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε ὅτι ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως προβλέπεται στὸ Ὁρθόδοξο Κανονικὸ Δίκαιο. Ἡ ἀντιλογία τοῦ Μεσσηνίας Μελετίου¹⁷ στηρίζεται –μεταξὺ ἄλλων– στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ καταστατικὴ νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τῶν ἐτῶν 1852¹⁸ καὶ 1923¹⁹ οὐδεμία πρόβλεψη διαλαμβάνει σχετικῶς. Εἶναι

11. Ὁ.π., σ. 12.

12. Θεολογία 11, 2 (1933), σσ. 97-105.

13. Θεολογία 4, 3 (1926), σσ. 183-189.

14. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ἰσχύοντος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Μιχ. Ἰω. Σαλιβέρου, ἐν Ἀθήναις 1898, ἐκ 560 σελίδων, τὸ ὁποῖο συνέγραψε ὁ Μελέτιος ὡς ἀρχιμανδρίτης καὶ ἐφημέριος τῆς ἐλληνορθόδοξης ἐκκλησίας στὸ Μόναχο τῆς Γερμανίας.

15. Βλ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτος, «Ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως τῶν Ἐπισκόπων ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτῶν θρόνου κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1 (1926), σσ. 259-280.

16. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, βλ. Ἰω. Μ. Κονιδάρης, «Ἀμίλκας Ἀλιβιζάτος...», ὅ.π.

17. Προβλ. τὴν ἀνταπάντησιν τοῦ Ἀμ. Ἀλιβιζάτου μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς Θεολογίας: «Καὶ πάλιν ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως», Θεολογία 4, 4 (1926), σσ. 351-359, ἡ ὁποία ἀνοιξε ἐκ νέου τὸν κύκλο τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντιπαράθεσης· βλ. Μητρ. Μεσσηνίας Μελέτιος, Θεολογία 5, 1 (1927), σσ. 81-85 καὶ Ἀμ. Ἀλιβιζάτος, «Εἰς δευτερολογίαν ἀπάντησις», Θεολογία 5, 2 (1927), σ. 172.

18. «Νόμος Καταστατικὸς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» (Ε.τ.Κ. φ. 28/24.7.1852).

19. «Καταστατικὸς Νόμος τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» (Ε.τ.Κ. Α' 387/31.12.1923 = Μητρ. Κίτρους Βαρνάβας [Τζωρτζάτος], Ἡ Καταστατικὴ Νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, Ἐν Ἀθήναις

γεγονός ότι τὸ ζήτημα στασιάζεται²⁰. Αὐτὸ ποὺ δὲν ἀμφισβητεῖται πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ποινὴ²¹ δὲν ἐντοπίζεται κατὰ τρόπο ρητὸ στοὺς ἱεροὺς κανόνες, ἀλλὰ διαμορφώθηκε στὴν ἐκκλησιαστικὴ πρακτικὴ γιὰ τὴν κάλυψη πρακτικῶν ἀναγκῶν ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα, τυποποιήθηκε δὲ ὡς ποινὴ ἀπὸ τὸν πολιτειακὸ νομοθέτη μόλις τὸ 1932, μὲ τὸν γνωστὸ νόμο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια²².

Ἅλλο παράδειγμα ἐπιστημονικοῦ διαλόγου ἀποτελοῦν οἱ διαξιφισμοὶ ἀνάμεσα στὸν Μητροπολίτη Παραμυθίας καὶ Πάργης Ἀθηναγόρα καὶ τὸν ἀρχιμ. Χρυσόστομο Δημητρίου, μετέπειτα Μητροπολίτη Ζακύνθου καὶ ἀργότερα Τριφυλλίας καὶ Ὀλυμπίας, μὲ ἀφορμὴ τὸ ἔργο τοῦ τελευταίου ὑπὸ τὸν τίτλο *Οἱ Ἐξωκατάκοιλοι ἄρχοντες τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*²³, ποὺ κυκλοφορήθηκε τὸ 1927²⁴. Ὡστόσο, ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, ἡ ἀντιμαχία μεταξὺ τους δὲν περιορίζεται σὲ αὐτὴν τὴν ἀφορμὴ. Τὸ 1929 ὁ ἀρχιμ. Χρυσόστομος Δημητρίου δημοσιεύει μελέτη μὲ τίτλο «Ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας καὶ αἱ ὑπ' αὐτὴν ὑπαγόμεναι ἐπισκοπαὶ μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος»²⁵, ἡ ὁποία διαζωγραφίζει τὸ κανονικὸ μητροπολιτικὸ σύστημα διοίκησης ποὺ ἴσχυε μέχρι τότε καὶ καταργήθηκε στὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος

1967, σ. 124 κ.έ.

20. Βλ. προχείρως, τὶς ἀντίθετες γνωμοδοτήσεις τῶν Σπ. Τρωιάνου, «Σχετικὰ μὲ τὸ συνοδικὸ πολίτευμα στὴν Ἐκκλησίᾳ» καὶ Χ. Κ. Παπαστάθη, «Περὶ τοῦ συνοδικοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πολιτεύματος», *Ἀρμενόπουλος* 6 (1985), σ. 453 ἐπ. (ιδίως σ. 459) καὶ 459 ἐπ. (ἐδῶ σσ. 462-3), ἀντιστοίχως.

21. Ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως ἀπὸ τὸν θρόνο, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται αὐτονοήτως μόνο κατὰ ἐπισκόπων, συνεπάγεται ἀποβολὴ τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας, ἐνῶ παραμένει ἡ (ἀρχ)ιερωσύνη. Βλ. Ἰω. Μ. Κονιδάρης, *Μαθήματα Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, ὅ.π., § 49, σ. 325.

22. Ἄρθρο 23 Ν. 5383/1932 («Περὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Δικαστηρίων καὶ τῆς πρὸ αὐτῶν διαδικασίας», Ε.τ.Κ. Α' 110).

23. Γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ officia, βλ. τὴν κλασικὴ μονογραφία τῆς Βασιλικῆς Λεονταρίτου, *Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὑπηρεσίες στὴν πρώιμη καὶ μέση βυζαντινὴ περίοδο*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte – Athener Reihe 8], ἐκδ. Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1996.

24. Βλ. τὴν κριτικὴ τοῦ Μητροπολίτου Παραμυθίας Ἀθηναγόρα: *Θεολογία* 5, 4 (1927), σσ. 346-357 καὶ τὴν ἀνταπάντηση τοῦ ἀρχιμ. Χρυσόστομου Δημητρίου, «Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν Ἐξωκατακοίλων», *Θεολογία* 6, 2 (1928), σσ. 166-184.

25. *Θεολογία* 7, 2 (1929), σσ. 139-151.

κατόπιν αιτήματός της με νόμο του 1922²⁶. Έν εἵδει ἀντίκρουσης, ὁ Μητροπολίτης Παραμυθίας Ἀθηνάγορας δημοσιεύει τὸ ἐπόμενο ἔτος (1930) στὸ ἴδιο περιοδικὸ πολυσέλιδη πραγματεία²⁷, ἡ ὁποία ἐπισημαίνει ἀβλεπτήματα καὶ εἰσηγεῖται διορθώσεις.

2. Βιβλιογραφικὸ ἀποθετήριο

Προσέτι, ἡ Θεολογία ἀναδεικνύεται σὲ ἔργο ἀναφορᾶς ἐξ ἀπόψεως βιβλιογραφικῆς γιὰ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο. Στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ ἔτους 1957 ὁ Ἀναστάσιος Χριστοφιλόπουλος διατυπώνει τὴν πρόθεσή του νὰ «παρέχῃ κατ' ἔτος ἀπὸ τῶν σελίδων τῆς Θεολογίας σύντομον ἀλλὰ κατὰ τὸ δυνατόν πλήρη εἰκόνα τῆς χρονικῶς ἀντιστοίχου πορείας τοῦ ἐλληνικοῦ ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου τόσον ἐξ ἀπόψεως ἱστορικῆς, ὅσον καὶ ἰσχύοντος δικαίου»²⁸. Μάλιστα, πλὴν τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, γίνεται ἀναφορὰ στὴ νομοθεσία τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ὅπως ἐπίσης καὶ στὴ νομολογία τῶν ἐλληνικῶν δικαστηρίων, πολιτικῶν, ποινικῶν καὶ διοικητικῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ συμβολὲς τοῦ Χριστοφιλοπούλου, οἱ ὁποῖες συνεχίσθηκαν μέχρι καὶ τὸ 1983²⁹, ἀπὸ δὲ τὸ ἔτος 1981 μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς Βασιλικῆς Λεονταρίτου, λειτουργοῦν ὡς ἀποθετήριο τῆς σχετικῆς μὲ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο ἐργογραφίας. Ἐχοντας τὸ περιοδικὸ ἤδη εἰσέλθει στὴ δεύτερη ἐκατονταετία τῆς ζωῆς του, ἡ ἐν λόγῳ πρωτοβουλία χρήσιμο θὰ ἦταν νὰ βρεῖ ἄξιους συνεχιστές.

26. Βλ. ἄρθρο 2 Ν. 2891/1922. Πρβλ. σχετικῶς Β. Κ. Μάρκος, «Τὸ μητροπολιτικὸ σύστημα διοικήσεως», *Νομοκανονικά* 2 (2015), σσ. 31-46.

27. «Ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας», *Θεολογία* 8, 3 (1930), σσ. 228-252.

28. «Τὸ ἐλληνικὸν ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον κατὰ τὰ ἔτη 1954 καὶ 1955», *Θεολογία* 28, 1 (1957), σσ. 134-156, ἐδῶ σ. 134.

29. *Θεολογία* 28, 2 (1957), σσ. 293-299· 28, 3 (1957), σσ. 457-468· 29, 1 (1958), σσ. 125-135· 29, 2 (1958), σσ. 312-320· 30, 2 (1959), σσ. 313-323· 30, 3 (1959), σσ. 503-512· 31, 2 (1960), σσ. 334-343· 31, 3 (1960), σσ. 444-453· 33, 1 (1962), σσ. 144-155· 33, 2 (1962), σσ. 302-314· 34, 1 (1963), σσ. 152-162· 34, 2 (1963), σσ. 297-307· 35, 2 (1964), σσ. 319-330· 35, 3 (1964), σσ. 469-480· 36, 3 (1965), σσ. 482-492· 36, 4 (1965), σσ. 651-663· 37, 3 (1967), σσ. 487-500· 37, 4 (1967), σσ. 646-660· 38, 1-4 (1969), σσ. 507-533· 42, 1-4 (1971), σσ. 618-649· 44, 3-4 (1973), σσ. 727-768· 46, 3 (1975), σσ. 626-661· 48, 4 (1977), σσ. 948-977· 50, 4 (1979), σσ. 1011-1047· 52, 4 (1981), σσ. 861-894· 54, 4 (1983), σσ. 884-920.

3. Νομοκανονικό καθεστὼς μονῶν καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία

Τὸ ἔτος 1924, ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Πασχάλης, ἀπόφοιτος τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, δημοσιεύει στὴ *Θεολογία* μελέτη μὲ τίτλο «Διονυσίου Δ' Ἀνέκδοτον σιγίλλιον περὶ τῆς ἐν Ἄνδρῳ Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Παναχράντου»³⁰.

Ἔτσι, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση σιγιλλίου³¹ τοῦ Πατριάρχου Διονυσίου Δ' γιὰ τὴ σταυροπηγιακὴ Ἱ. Μονὴ τῆς Παναχράντου στὴν Ἄνδρο, μὲ τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζονται διάφορες προνομίες καὶ ἀσυδοσίες ὑπὲρ αὐτῆς, ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στὴν κλασικὴ τυπολογία τῶν Ἱ. Μονῶν, στὴ διάκρισή τους δηλαδὴ σὲ ἐνοριακὲς ἢ ἐπαρχιακὲς, πατριαρχικὲς σταυροπηγιακὲς καὶ κτητορικὲς³², ἢ σύντομη δὲ αὐτὴ μελέτη ἀποτελεῖ ὄχι μόνον μία συμβολὴ στὴν τοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ³³,

30. *Θεολογία* 2, 2 (1924), σσ. 175-183.

31. Γιὰ ἕναν ἀκριβῆ ὀρισμὸ βλ. ἀντὶ ἄλλων Κ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ἐκκλησιαστικὴ περιουσία καὶ Ἐθνικὸ Κτηματολόγιο*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 2017, § 2, σ. 334, ὑποσημ. 13, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει: «Σιγίλλιο (σιγίλιο, σιγγίλιο): βυζαντινὰ αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα, μὲ κατὰ κανόνα διοικητικὸ καὶ συχνὰ προνομιακὸ περιεχόμενον, ποὺ ἔφεραν ἀπωρημένη (ἐξαρτημένη) συνήθως μολύβδινη σφραγίδα (βοῦλα, λατινικά: *sigillum*). Σταδιακὰ δικαίωμα ἐκδόσεως σιγιλλίων ἀπέκτησε καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, τόσο κατὰ τὴ βυζαντινὴ ὥς καὶ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο (πατριαρχικὰ σιγιλλιώδη γράμματα ἢ ἐπιστολές), ἀναγνωρίζοντας ἢ ἰδρύοντας μοναστήρια καὶ ἐπισκοπὲς ἢ ὀριοθετώντας ἐκκλησιαστικὲς δικαιοδοσίες».

32. Γιὰ τὶς κτητορικὲς μονὲς καὶ ἐν γένει γιὰ τὸ κτητορικὸ δίκαιο βλ. Ἰω. Μ. Κονιδάρης, *Νομικὴ θεώρηση τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν*, ἐκδ. Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα 2003, § 3, σ. 35 ἐπ.

33. Γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς *Θεολογίας* στὴν καταγραφὴ καὶ ἀνάδειξη τῆς ἐν γένει ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας βλ., ὅπως ἐνδεικτικῶς, τὶς κάτωθι μελέτες ποὺ δημοσιεύθηκαν κατὰ καιροὺς στίς σελίδες τῆς: Δ. Χρ. Δουκάκης, «Ἐπισκοπὴ Ρέοντος καὶ Πραστοῦ», 1, 1 (1923), σσ. 109-112· Δ. Π. Πασχάλης, «Ἄνδριοι Ἱεράρχαι. Νεόφυτος Καμπάνης, Ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως», 2, 4 (1924), σσ. 358-369, 3, 1 (1925), σσ. 34-46· Ἀρχιμ. Χρυσόστομος Ἀγγελιδάκης, «Ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας (1204-1669)», 3, 4 (1925), σσ. 330-344, 4, 1 (1926), σσ. 25-39· Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, «Ἀποκατάστασις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Κύπρου κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα», 5, 3 (1927), σσ. 238-253, 6, 1 (1928), σσ. 5-20· ὁ ἴδιος, «Ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου ἐν τέλει τοῦ ΙΣΤ' καὶ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα», 6, 3 (1928), σσ. 97-129· Μητρ. Ἡλείας Ἀντώνιος, «Ἡ ἐπισκοπὴ Ἡλείας διὰ τῶν αἰώνων», 6, 3-4 (1928), σσ. 261-273· ὁ ἴδιος, «Ἡ ἐπισκοπὴ Κερνίκης κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821», 11, 3 (1933), σσ. 252-261, 11, 4 (1933), σσ. 289-301· Μητρ. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἱερεμίου, «Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Φαναριοφερσάλων διὰ μέσου τῶν αἰώνων», 7, 3 (1929), σσ. 241-256· Μ. Κ. Καραπιπέρης, «Ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ καὶ ἡ

καὶ δὴ τὴ μοναστηριακὴ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ἓνα χρήσιμο ἐργαλεῖο γιὰ τὴ σύγχρονη νομικὴ κατοχύρωση δικαιωμάτων τῆς Μονῆς, καθὼς οἱ Μονές, ἐν ὧσιν μάλιστα τῆς σύνταξης τοῦ Ἐθνικοῦ Κτηματολογίου, συχνὰ ἐπικαλοῦνται ἱστοριοδικαιικὰ ἔγγραφα μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, ὅπως τὰ σιγίλλια, προκειμένου νὰ θεμελιώσουν καὶ νὰ ἀποδείξουν δικαιώματά τους ἐπὶ ἀκινήτων τους³⁴.

Ἀνάλογης ἱστοριοδικαιικῆς ἀξίας εἶναι καὶ τὸ μελέτημα τοῦ ἰδίου συγγραφέα γιὰ τὴ Μονὴ τοῦ Παντοκράτορος Ἄνδρου³⁵ τοῦ ἔτους 1932, ὅπου δημοσιεύονται τὸ πρῶτον ἀφ' ἑνὸς πωλητήριο ἔγγραφο τῆς 25ης Ἀπριλίου 1596, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ μοναχὸς Μάξιμος ἀγοράζει τοποθεσίαν «να το καμι μωναστήρι, να το έχει αὐτός και η καλογηρί του διά της ὡδε πουλήσεως»³⁶ [sic] –ἔχουμε δηλαδὴ τὸν νόμιμο τίτλο κτήσεως τῆς ἐκτάσεως ὅπου θὰ ἀνεγερθεῖ ἡ Μονή–, καὶ ἀφ' ἑτέρου τρία σιγίλλια τῶν ἐτῶν 1597 καὶ 1604, μὲ τὰ ὁποῖα ἡ Μονὴ ἀνακηρύσσεται σταυροπηγιακὴ, τοῦ Μελετίου Πηγᾶ³⁷, Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ὡς τοποτηρητοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ τοῦ Ραφαήλ Β' ὡς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου.

Στὴν ἴδια λογικὴ τῆς συμβολῆς στὴν καλλιέργεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστοριογραφίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ (ὅπως ἀναφέρθηκε) καὶ ὑποστηρικτικὸ κλάδο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, ἐντάσσονται, δείγματος χάριν, καὶ τὰ μελετήματα τοῦ Σπυρίδωνος Λαυριώτη ὑπὸ τοὺς τίτλους: «Ἐγγραφα περὶ τῆς Μονῆς Περιστερῶν καὶ τινων Μονῶν Θεσσαλονίκης»³⁸ καὶ «Ἐγγραφα περὶ τῆς Σκήτης τοῦ Τιμίου Προδρόμου Μ.

ιδιότης τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων», 16, 1 (1938), σσ. 48-59, «Ὁ ἑλληνορθόδοξος χαρακτήρ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων διὰ μέσου τῶν αἰώνων», 16, 2 (1938), σσ. 153-160, 16, 3 (1938), σσ. 241-248 καὶ 4 (1938), σσ. 323-335, κ.λπ.

34. Βλ. διεξοδικῶς Γ. Ἰ. Ἀνδρουτσόπουλος, *Τὸ νομικὸ καθεστὼς Μονῶν καὶ Ἑσχαστηρίων στὴν ἐλληνικὴ ἐπικράτεια. Ι. Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 2023, § 15, σ. 225 ἐπ.

35. Δ. Π. Πασχάλης, «Ἡ ἐν Γαυρείῳ τῆς Ἄνδρου Μονὴ τοῦ Παντοκράτορος καὶ τρία ἀνέκδοτα περὶ αὐτῆς σιγίλλια Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ Τοποτηρητοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, καὶ Ραφαήλ Β', Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου μετὰ καὶ ἄλλων ἀνεκδότων γραμμάτων», *Θεολογία* 10, 3 (1932), σσ. 213-229.

36. Ὁ.π., σ. 213

37. Γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητά του, βλ. Ἀρχιμ. Χριστόδουλος [Παρασκευαΐδης], (μετέπειτα Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), *Μελέτιος ὁ Πηγᾶς*, Ἀθήνα 1994.

38. *Θεολογία* 5, 3 (1927), σσ. 257-267.

Λαύρας Ἁγίου Ὁρους ἐκ τοῦ Κώδικος αὐτῆς»³⁹, ποὺ δημοσιεύονται στὴ Θεολογία τὰ ἔτη 1927 καὶ 1928 ἀντιστοίχως.

Συναφῆ χρησιμότητα ἔχει καὶ τὸ μελέτημα τοῦ Μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως Πολυκάρπου (Συνοδινού) γιὰ τὴν Ἱ. Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Γορτυνίας, ποὺ δημοσιεύεται τὸ 1926⁴⁰. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἐπισκόπηση προκύπτει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ Μονὴ ἀνῆκε στίς «διαλελυμένους»⁴¹, σὲ ἐκείνες δηλαδὴ οἱ ὁποῖες, ὅλως παρανόμως καὶ ἀντικανονικῶς, «ἔπαυσαν» τὴ λειτουργία τους μὲ διάταγμα⁴² τῆς βαυαρικῆς Ἀντιβασιλείας τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1833, λόγῳ παντελοῦς ἐρήμωσης ἢ ἀριθμητικῆς συρρίκνωσης⁴³. Ὡστόσο, στὴν προκειμένη περίπτωση ἡ Μονὴ διαλύθηκε ὅχι ἐπειδὴ διέθετε πράγματι λιγώτερους ἀπὸ ἕξι μοναχοὺς, ἀλλὰ διότι «ὁ Ἡγούμενος ἀπέκρυψε τὸν ἀριθμὸν τῶν μοναχῶν, νομίζων ὅτι θὰ ὑπεβάλλοντο εἰς βαρεῖς φόρους» [σ. 64]. Τελικῶς, ἡ Μονὴ ἀνασυστάθηκε μὲ διάταγμα τοῦ Ὁθωνα τὸ 1838, τὸ ὁποῖο, μεταξὺ ἄλλων, ὅριζε ὅτι «ἅπαντα τὰ κτήματα τῆς Μονῆς ταύτης θέλουν ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Μοναχοὺς τοὺς ἐν αὐτῇ εἰσελευσομένους...» [σ. 65]. Τέτοιου εἴδους ἀρχεῖακὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο τεκμηριώνει τὴν ἰδιότητα μιᾶς μονῆς ὡς διαλελυμένης ἢ διατηρουμένης, ἀποδεικνύεται πολλαπλῶς χρήσιμο κατὰ τὴν ἐξώδικη ἢ δικαστικὴ ἀναγνώριση καὶ

39. Θεολογία 6, 1 (1928), σσ. 44-60 καὶ 6, 2 (1928), σσ. 142-161.

40. «Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἐν Γορτυνίᾳ», Θεολογία 4, 1 (1926), σσ. 61-71.

41. Σύμφωνα μὲ τὴ νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου [93/1938: *Ἐφημερίς Ἑλλήνων Νομικῶν* 5 (1938) 411 ἐπ.], ἡ ἐλληνικὴ νομοθεσία χαρακτηρίζει ὡς διαλελυμένη «οὐχὶ πᾶσαν Μονὴν ἀπλῶς ἐρημωθείσαν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει μοναχῶν, ἀλλὰ μόνας ἐκείνας αἵτινες διὰ νομοθετικῆς πράξεως καθωρίσθησαν μὴ διατηρητέαι καὶ διελύθησαν προσδοθείσης αὐταῖς ἔκτοτε τῆς ὀνομασίας τῶν διαλελυμένων μονῶν».

42. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἐν λόγῳ διάταγμα δὲν δημοσιεύθηκε ποτὲ στὴν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, στὰ δὲ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους ἀπόκειται μόνο μία ἀνυπόγραφη ἐλληνικὴ μετάφραση καὶ ὅχι ὁποιοδήποτε γερμανικὸ ἢ ἐλληνικὸ πρωτότυπο [μὲ ὑπογραφές-σφραγιδες τῶν Ἀντιβασιλέων], μὲ συνέπεια ἡ ἐν λόγῳ πράξη τῆς Πολιτείας ποὺ ἐπέβαλε τὴν τότε «διάλυση» τῶν μοναστηριῶν νὰ εἶναι ἀνυπόστατη, ἄλλως ἄκυρη, ἐνῶ καὶ οἱ ρυθμίσεις τῆς συνιστοῦν «δήμευση» τῆς περιουσίας τῶν μονῶν, γεγονὸς ἀντίθετο μὲ τίς διατάξεις τοῦ τότε Συντ. 1844 [βλ. συναφῶς γιὰ τὸ ζήτημα Θ. Παπαγεωργίου, «Ἡ τύχη τῆς περιουσίας τῶν “διαλυμένων Μονῶν” (Β.Δ. 25.9.1833)», *Νομοκανονικά* 1 (2008), σσ. 43-72].

43. Πρβλ. καὶ Ἀνδρουτσόπουλος, *Τὸ νομικὸ καθεστὼς Μονῶν...*, ὁ.π., § 4: Ἡ περίπτωση τῶν «διαλελυμένων» μονῶν, σ. 58 ἐπ.

διεκδίκηση τῶν ἐμπραγμάτων δικαιωμάτων της ἐπὶ τῆς ἀκινήτου περιουσίας της.

4. Ὅφεις τῶν σχέσεων Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας

Τὸ περίπυστο ζήτημα τῶν σχέσεων Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας δὲν θὰ μπορούσε νὰ μὴν ἀπασχολήσει τὶς στήλες τοῦ περιοδικοῦ. Ἐνα πρόχειρο τεκμήριο ἀποτελεῖ ἡ πραγματεία τοῦ Μητροπολίτου πρώην Λήμνου Βασιλείου (Ἀτέση), μὲ θέμα «Ἡ ἀκύρωσις τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας Ἀντωνίου Χαριάτου ὡς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν», ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στὴ Θεολογία τὸ 1951⁴⁴.

Ἡ μελέτη ἀναφέρεται στὴ διαδοχὴ τοῦ ἀποβιώσαντος τὴν 1η Ἰουλίου 1873 Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοφίλου (Βλαχοπαπαδοπούλου)⁴⁵, ἡ ὁποία διασάλεψε τὶς σχέσεις Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, διότι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας, «περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ, ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, προκριθέντος νέου Μητροπολίτου, συνέβησαν ἀντικανονικαὶ πράξεις, καὶ ἐπενέβη ἡ Πολιτεία κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ περιφρονηθῇ τῆς Ἐκκλησίας ἡ αὐτοτέλεια, διότι δὲν προϋτάθη ὑπ' Αὐτῆς ἀνὴρ ἐπιθυμητὸς τοῖς ἄρχουσι πολιτικῶς» [σ. 3]. Εἰδικώτερα, τὸ ἀρμόδιο Ὑπουργεῖο ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἀρνήθηκε νὰ ἐκδώσει τὸ βασιλικὸ διάταγμα γιὰ τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς καὶ τὴ νόμιμη ἀνάληψη τῶν καθηκόντων τοῦ νέου Μητροπολίτου⁴⁶. Δικαιολογητικὸ ἔρεισμα τῆς ἐν λόγω ἀρνήσεως ἦταν ὀρισμένες τυπικὲς, κατὰ τὰ φαινόμενα, νομικὲς ἐλλείψεις στὴ διαδικασία ποὺ ἀκολουθήθηκε. Σημειωτέον βεβαίως ὅτι ἡ ἐν λόγω διαδικασία προβλεπόταν στὴν καταστατικὴ νομοθεσία τοῦ 1852, ἡ ὁποία, παρὰ τὴ ρητὴ ἐπιταγὴ τοῦ Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ 1850⁴⁷, τὴ ληξιαρχικὴ δηλαδὴ πράξη γεννήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος⁴⁸, ὅτι ἡ τελευταία πρέπει νὰ διοικεῖται

44. Θεολογία 22, 1 (1951), σσ. 3-25.

45. Βλ. προχείρως περὶ αὐτοῦ Ἰω. Χρ. Κωνσταντινίδης, «Θεόφιλος Βλαχοπαπαδόπουλος, Μητροπολίτης Ἀθηνῶν (1862-1873)», Θεολογία 43, 3-4 (1972), σ. 671 ἐπ.

46. Πρβλ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ Ἐπισκόπου Ταλαντίου Βασιλείου, «Αἱ περὶ περιουσίας τῶν Ἐπισκόπων ἀπόψεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας κατὰ τὰ ἔτη 1836-1843», Θεολογία 20, 1 (1949), σσ. 60-79.

47. Βλ. τὸ χεῖμενο καὶ στὸ Ἰω. Μ. Κονιδάρης, Θεμελιώδεις διατάξεις σχέσεων Κράτους-Ἐκκλησίας [Βιβλιοθήκη Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Σειρὰ Α': Πηγές, 1], 2006, σ. 33 ἐπ.

48. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ περίγραμμα τῶν συνθηκῶν βλ. ἀντὶ ἄλλου Γ. Ἰατροῦ, Ἡ θέση

«ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐπεμβάσεως», ἐπανεισηγάγε τὴν πολιτειοκρατία στὴ ρύθμιση τῆς σχέσεώς της μὲ τὴν Πολιτεία⁴⁹. Ὁ πραγματικὸς ὁμως λόγος ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ νέος Μητροπολίτης Ἀθηνῶν «δὲν ἐτύγγανε τῆς εὐνοίας καὶ συμπαθείας τῆς τότε Κυβερνήσεως Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργη» [σ. 8].

5. Νομοκανονικὰ συμφραζόμενα τοῦ τίτλου

«Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος»

Ἅλλο ζήτημα νομοκανονικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖο φιλοξενήθηκε στὴ Θεολογία, ἀποτελεῖ ὁ τίτλος τοῦ «Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν» ὡς καὶ «πάσης Ἑλλάδος» καὶ οἱ ποικίλες συνεπαγωγές καὶ συνάφειές του. Χαρακτηριστικὲς πρὸς τοῦτο εἶναι δύο ὁμότητλες μελέτες ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικό, μὲ διαφορὰ περίπου μιᾶς εἰκοσαετίας· ἡ πρώτη, τὸ 1935, ἀπὸ τὸν τότε Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Χρυσόστομο (Παπαδόπουλο)⁵⁰ καὶ ἡ δεύτερη, τὸ 1952, ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη πρῶην Λήμνου Βασίλειο (Ατέση)⁵¹.

Ἡ προβληματικὴ αὐτὴ⁵² ἐτέθη καὶ ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ὅταν τὸ ἔτος 1998 ἀμφισβητήθηκε τὸ κύρος τοῦ Προεδρικοῦ Διατάγματος περὶ ἀναγνώρισεως καὶ καταστάσεως τοῦ

τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν ἐκκλησιαστικὴ, τὴν ἐλληνικὴ καὶ τὴ διεθνή ἐννομη τάξη, [Βιβλιοθήκη Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Σειρὰ Β': Μελέτες, 2], ἐκδ. Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 2010, ιδίως σ. 194 ἐπ. καὶ *passim*.

49. Βλ. γιὰ τὸ ζήτημα Ἰω. Μ. Κονιδάρης, «Ἡ χαραυγὴ τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ καὶ οἱ στρεβλώσεις τῆς ἐλλαδικῆς αὐτοκεφαλίας (1821-2021)», *Νομοκανονικά* 1 (2021), σ. 11 ἐπ.: Δ. Νικολακάκης, *Ὁ Τόμος τοῦ 1850 καὶ ἡ φαλκίδευσή του μὲ τοὺς νόμους Σ' καὶ ΣΑ'/1852*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 2022.

50. Βλ. Ἀρχιεπίσκ. Ἀθηνῶν Χρυσόστομος (Παπαδόπουλος), «Ὁ τίτλος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου. Ἱστορικὸν σημείωμα», *Θεολογία* 13, 4 (1935), σσ. 289-295.

51. Βλ. Μητρ. πρῶην Λήμνου Βασίλειος (Ατέσης), «Ὁ τίτλος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἐν τῇ αὐτοκεφάλῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος», *Θεολογία* 23, 1 (1952), σσ. 19-31, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ μεταξὺ ἄλλων ὅτι «ὁ τίτλος οὗτος καθιερώθη ὡς μεσάζων οἰονεὶ μεταξὺ Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων, ὡς τίτλος δηλονότι Ἱεραρχῶν πόλεων ἢ πρωτευουσῶν ὁπωσδήποτε ἐπισήμων, ἀλλὰ μὴ ἐχόντων ἐνίοτε εἰς ἑαυτοὺς Ἐπισκόπους» (σ. 24).

52. Βλ. γιὰ τὸ ζήτημα καὶ Γερ. Ἰω. Κονιδάρης, *Περὶ τὸν τίτλον τοῦ «Ἀρχιεπισκόπου», ἐν Ἀθήναις 1963*: Παῦλος (Μενεβίσογλου), Μητρ. Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας, «Οἱ ἐπισκοπικοὶ τίτλοι ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ», στό: *Ξενία Ἰακώβω Ἀρχιεπισκόπῳ Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τῆς Ἀρχιεπισκοπείας αὐτοῦ*, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 180-218, ἐδῶ σ. 210 ἐπ.

ἀπὸ Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ Χριστοδούλου (Παρασκευαΐδη) ὡς Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν. Μὲ σχετικὴ ἀπόφασή του τὸ 2002⁵³, τὸ Ἀνώτατο Ἀκυρωτικὸ Δικαστήριον ἀπεφάνθη ὅτι ἡ προσαγόρευση τοῦ «Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν» ὡς καὶ «πάσης Ἑλλάδος» δὲν ἔπεται ὅτι ἀπονέμει σὲ αὐτὸν ἀρμοδιότητες ποὺ ἐκτείνονται σὲ ἄλλες, πλὴν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, Μητροπόλεις, ἀλλὰ ὀφείλεται στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν νὰ προεδρεύει συλλογικῶν ὁργάνων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὴν ἔννοια δὲ αὐτὴν δὲν ἀντίκειται στὸ ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος.

6. Κληρονομικὸ δίκαιο τῶν μοναχῶν

Κλασικὴ στὴ νομικὴ βιβλιογραφία εἶναι ἡ μελέτη τοῦ δικηγόρου Νικολάου Μάτση, ἡ ὁποία δημοσιεύεται στὴ Θεολογία τὸ 1952 μὲ τίτλο «Τινὰ περὶ κληρονομικῆς διαδοχῆς κληρικῶν, μοναχῶν καὶ ἱερομονάχων κατὰ τὸ ἰσχύον ἐν Ἑλλάδι δίκαιον (Ἄρθρον 99 τοῦ Εἰσαγωγικοῦ Νόμου Ἀστικοῦ Κώδικος)»⁵⁴, ὅπου παρατίθεται καὶ πλούσια σχετικὴ μὲ τὸ θέμα βιβλιογραφία. Ἡ μελέτη ἐπικεντρώνεται στὴν ἀνάλυση τῶν ρυθμίσεων τοῦ Ν. ΓΥΙΔ' /1909⁵⁵, ὁ ὁποῖος διατηρήθηκε σὲ ἰσχύ, δυνάμει τοῦ ἁρθροῦ 99 τοῦ Εἰσαγωγικοῦ Νόμου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα, καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τελευταίου στίς 23 Φεβρουαρίου 1946. Μάλιστα, τὸ μελέτημα ἀσκεῖ ἀρνητικὴ κριτικὴ στὸ νομοθέτημα, καθὼς τὸ χαρακτηρίζει ὡς «ἀντιφατικὸν καὶ ἀσυνάρτητον, οὐδαμῶς ὠφελθὲν ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ βυζαντινορωμαϊκοῦ δικαίου γενομένης συζητήσεως, ἀνὰ πᾶν βῆμα ἐμβάλλον ἐἰς ἀπορίας καὶ ἀμηχανίας δυσδιαλύτους τὸν ἐρμηνευτὴν» [σ. 270]⁵⁶.

53. Βλ. σχετικῶς Σ.τ.Ε. 3767/2002 Τμ. Γ': Νομοκανονικὰ 1 (2003), σ. 152 ἐπ. (ιδίως σκέψη 5), μὲ σχόλιο Ἰω. Μ. Κονιδάρη.

54. Θεολογία 23, 2 (1952), σσ. 269-293.

55. Ν. ΓΥΙΔ' (3414) τῆς 16.11.1909 «Περὶ Γενικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου καὶ διοικήσεως Μοναστηρίων» (Ε.τ.Κ. Α' 270/19.11.1909).

56. Γιὰ τὸ ζήτημα, βλ. τὴν κλασικὴν πλέον μονογραφίαν τοῦ Ἀ. Κόντη, Ἡ κληρονομικὴ διαδοχὴ τῶν ὀρθόδοξων μοναχῶν στὴν ἐλληνικὴ ἐπικράτεια κατὰ τὸ ἰσχύον δίκαιο, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 2012.

7. Ἐπιτιμιακὸς ἀφορισμὸς

Τὸ ἔτος 1932, ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἰεζεκιήλ δημοσιεύει στὴ Θεολογία ἓνα ἀνέκδοτο ἔγγραφο⁵⁷. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀρχιερατικὸ ἐπιτίμιο, τὸ ὁποῖο ἐξέδωσε στὶς 6 Δεκεμβρίου 1786 ὁ Ἐπίσκοπος Θαυμακοῦ Ἰάκωβος:

δι' οὗ εἰδοποιεῖ τοὺς ἐντιμοτάτους Κληρικοὺς εὐλαβεστάτους ἱερεῖς τοὺς ψάλλοντας εἰς ῥενδίνην, τοὺς δημογέροντας καὶ προεστῶτας καὶ λοιποὺς εὐλογημένους χριστιανούς, ὅτι ὁ Παπαγεώργιος υἱὸς τοῦ Παπαϊωάννου Κόρδη ἀνέφερεν τὴν ἀπώλειαν μιᾶς προβοδῆ⁵⁸ ἀπὸ τὸ δισάκη [= διπλὸς σάκος, ταγάρι] τοῦ ἔχουσιν γρόσια ἐβδομήκοντα ἀπὸ τὸν δρόμον ὅπου ἤρχετο μέχρις τῆς οἰκίας του. Ἐνεκεν τούτου προσκαλεῖ ὁ Ἐπίσκοπος τοὺς ἀρπάσαντας ταύτας ἢ ἄλλως ἐνεχομένους νὰ ἐπανορθώσωσι τὴν ζημίαν φανερώς ἢ πνευματικῶ τῷ τρόπῳ, ἄλλως ὑπόκειται εἰς τὰς ἀράς τοῦ φορικοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτιμίου [σ. 355].

Εἶναι γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἦταν συνήθης τακτικὴ ἢ προσφυγὴ κάποιου λαϊκοῦ στὴν τοπικὴ ἢ κεντρικὴ ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση στὴν περίπτωση ποὺ αὐτὸς ἔπεφτε θύμα μιᾶς ἄδικης, ἐγκληματικῆς πράξεως. Τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφο ποὺ δημοσιεύεται στὴ Θεολογία ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθεια τῆς προκειμένης παραδοχῆς. Μάλιστα, ἡ συνήθης κατάληξη τῆς προσφυγῆς τοῦ ἀδικουμένου χριστιανοῦ ἦταν ὁ ἀφορισμὸς ἢ ἡ ἀπειλὴ ἀφορισμοῦ κατὰ τοῦ ἀδικοῦντος⁵⁹, μετὰξὺ δὲ αὐτῶν ποὺ συνήθως ἀφορίζονταν ἦταν ὁ ληστής καὶ ὁ πλεονέκτης⁶⁰.

Ἡ ἀπειλὴ ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμιακοῦ ἀφορισμοῦ ἀποτυπωνόταν σὲ σχετικὰ (ἀφοριστικά) ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἐκδίδονταν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο⁶¹,

57. Θεολογία 10, 4 (1932), σσ. 355-357.

58. Ἐνν. «μάρσπος ἐν ᾧ ἔθεντο τὰ διὰ τὸ ταξείδιον πράγματα ἢ χρήματα», ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιήλ (ὅ.π., σ. 357).

59. Βλ. σχετικῶς Π. Δ. Μιχαηλάρης, Ἀφορισμός. Ἡ προσαρμογὴ μιᾶς ποινῆς στὶς ἀναιδέειες τῆς Τουρκοκρατίας, ἐκδ. Ε.Ι.Ε./Κ.Ν.Ε., Ἀθήνα 2004, σ. 102.

60. Ὁ.π., σ. 357.

61. Βλ. δείγμα τῆς σχετικῆς περιπτωσιολογίας στό: Ἰω. Μ. Κονιδάρης, «Οἱ ἀφορισμοὶ τοῦ Μητροπολίτη Κεφαλληνίας Σπυρίδωνα Κοντομίχαλου (1842-1873). Διάγραμμα σπουδῆς», στό: Πρακτικὰ τοῦ Ε' Διεθνοῦς Πανιονίου Συνεδρίου (17-21 Μαΐου 1986), τόμ. 3, Ἀργοστόλι 1991, σσ. 311-329 [= ὁ ἴδιος, Ζητήματα βυζαντινοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, τόμ. Ι, Ἀθήνα 1990, σσ. 179-199]. Δέσποινα Μιχάλαγα, «Κατὰ ληστῶν, δολοφόνων, ἱεροσύλων: 14 ἀφορισμοὶ τοῦ Κεφαλληνίου Παρθενίου Μακρή»,

«κατὰ προσώπων ὀνομαστί ἢ ἀνωνύμως», μετὰ ἀπὸ αἵτηση ἐκείνου ποὺ εἶχε ἔννομο συμφέρον, κατὰ ἀδίκων καὶ ἐπιζημιῶν πράξεων, συνήθως κατὰ τῶν ἐνόχων κλοπῆς ἢ ἀνθρωποκτονίας, προκειμένου νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἀλήθεια καὶ νὰ ἐξιχνιασθεῖ τὸ ἔγκλημα. Ταυτοσήμου μάλιστα περιεχομένου διάταξη περιελάμβανε καὶ ἡ καταστατική νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος⁶². Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τίθεται ὁ ἀφορισμὸς στὴν ὑπηρεσία τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, ὡς μία παρά-μετρος ἀντεγκληματικῆς πολιτικῆς.

Ἐν τούτοις, ὁ νέος αὐτὸς τύπος τοῦ ἐπιτιμιακοῦ ἀφορισμοῦ, «γέ-μων ἄρῶν φρικωδῶν καὶ αἰωνίων», ποὺ μοιάζει περισσότερο μὲ διοι-κητικὸ μέτρο, ἔχει δικαίως ἐπικριθεῖ ὡς ἀντίθετος μὲ τὴν Ὁρθόδοξη ἐκκλησιολογία καὶ κανονικὴ ἀκρίβεια, καθὼς σύμφωνα μὲ αὐτὴν κύριος σκοπὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμιῶν εἶναι «ἡ τοῦ ἁμαρτήσαντος πνευματικὴ θεραπεία καὶ ἴασις, καὶ ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ εἰς τὴν προτέραν ἔντιμον τάξιν καὶ στάσιν μεταξὺ τῶν ὑγιῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας»⁶³.

IV. Ἀντὶ ἐπιλόγου

Πρὶν ἀπὸ δέκα ἀκριβῶς χρόνια, τὸν Φεβρουάριο 2015, διοργανώθηκε στὴν πόλη τοῦ Βόλου ἀπὸ τὴν ἐκεῖ Θεολογικὴ Ἀκαδημία καὶ τὴν Ἑται-ρεία Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου διήμερο συνέδριο μὲ θέ-μα: «Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καὶ Νόμοι τῆς Πολιτείας». Σὲ παρέμβασή του, ὁ τότε ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Παπαθωμᾶς (νῦν Μητροπολίτης Περιστερίου), σημείωνε: «τὸ Κανονικὸ Δίκαιο τῆς Θεολογίας ἐγκολπώνει δύο πραγματικότητες, αὐτὲς τῆς Βασιλείας καὶ τῆς Ἱστορίας, ἐνῶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο τῆς Νομικῆς κινεῖται στὴ διάσταση μιᾶς καὶ

στό: Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου μὲ θέμα «Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀρχεῖα, πηγὴ ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ τῆς Κεφαλονιάς», Ἀργοστόλι, 4-6/10.2018, [Παχωβάτειος Βιβλιοθήκη, 5], Ληξούρι 2022, σσ. 125-138.

62. Βλ. ἄρθρο Ι' (10) Ν. Σ' /1852 «Περὶ Ἐπισκοπῶν καὶ Ἐπισκόπων καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦς Ἐπισκόπους τελοῦντος κλήρου» (Ε.τ.Κ. Α' 25/10.7.1852).

63. Βλ. Ἀρχιεπ. Σμύρνης Βασίλειος, Ὑπόμνημα περὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἀφορισμοῦ, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1897, σσ. 18, 31.

μόνης πραγματικότητας, σὲ αὐτὴ τῆς Ἱστορίας»⁶⁴. Ἀνεξαρτήτως τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῆς προσέγγισης αὐτῆς, ἓνα εἶναι τὸ δεδομένο: Ἡ συνύπαρξις τῆς Βασιλείας (τοῦ Θεοῦ) καὶ τῆς Ἱστορίας (τοῦ κόσμου), μὲ ἄλλα λόγια τῆς Θεολογίας καὶ τῆς Νομικῆς καὶ σὲ τελικὴ ἀνάλυση, τῶν Ἱερῶν Κανόνων (τῆς Ἐκκλησίας) καὶ τῶν Νόμων (τῆς Πολιτείας) προϋποθέτει καὶ συγχρόνως ὁδηγεῖ στὴν ἀλληλοπεριχώρησή τους, τὴ δημιουργικὴ δηλαδὴ ἐναρμόνισή τους. Καὶ σὲ αὐτό, ἡ συμβολὴ τῆς Θεολογίας ἔχει ἀποδειχθεῖ καθοριστική.

SUMMARY

The Formation of Ecclesiastical Law through *Theologia*:
A tour d'horizon in the Pages of the Homonymous Journal

G. Androutsopoulos, Assoc. Professor
National and Kapodistrian University of Athens

The *sui generis* character of Ecclesiastical Law makes it necessary, perhaps more than any other branch of law, to resort to many other scientific disciplines for the interpretation or supplementation of its provisions, primarily to Theology. In this context, it is of particular interest how this osmosis, or to borrow a theological term, the interpenetration between legal and theological science is realized in the cognitive field of Ecclesiastical Law. The purpose of this paper is to outline this relationship, as it is reflected in the articles and studies that have been published from time to time in the pages of *Theologia* by esteemed legal scholars and canonists. These studies, which are distinguished by their thematic breadth (e.g., ecclesiastical criminal law, church history, sources of ecclesiastical law, bibliographic review of Orthodox ecclesiastical law, legal consequences of monastic status in private law, aspects of the administrative organization of the Church of

64. Βλ. ἀρχιμ. Γρηγόριος (Παπαθωμάς), «Στὴ δίνη ἐνὸς κανονικοῦ κενοῦ: Ἡ δυσθήρατη ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη», *Νομοκανονικά* 2 (2015), σσ. 179-187.

Greece, comparative ecclesiastical law, etc.), contribute to the formation and interpretation of Ecclesiastical Law and demonstrate that *Theologia* has always been open to interdisciplinary collaborations.